

BITWA POD COLENZO (15 XII 1899). ASPEKTY MILITARNE

W grudniu 1899 r. Wielką Brytanią wstrząsnęły wieści z południowej Afryki. W przeciągu pięciu dni armia brytyjska doznała trzech porażek poniesionych z rąk „prostych farmerów” zamieszkujących południe Czarnego Łądu. Ów feralny tydzień został szybko okrzyknięty przez prasę „czarnym tygodniem”. W niniejszym artykule przedstawiam największą bitwę tzw. „czarnego tygodnia” – bitwę pod Colenso, będącą zarazem jednym z ważniejszych starć II wojny burskiej. W swojej narracji przedstawiam przyczyny niepowodzenia armii brytyjskiej. Przedstawienie bitwy pod Colenso stwarza także wspaniałą okazję do polemiki z historiografią, co do oceny bitwy jak i pierwszych starć wojny burskiej. W pisaniu tego artykułu niezwykle pomocne okazały się opracowania Martina Maxa Evansa¹, Thomasa Pakenhama², Iana Knighta³, Michała Leśniewskiego⁴ oraz artykuły publikowane na łamach „Military History Journal”⁵.

Druga wojna burska była toczona w południowej Afryce w latach 1899–1902 między Imperium Brytyjskim a republikami burskimi związanymi sojuszem obronnym z 1897 r. – Oranią i Transwalem. Konflikt ten jest uznawany za największą wojnę kolonialną stoczoną w dziejach, a zarazem za największy konflikt zbrojny, w jaki zaangażowała się Wielka Brytania od czasów wojen napoleońskich. W historiografii i publicystyce wojna burska często nazywana jest zwiastunem koszmaru wojen światowych. W aspekcie militarnym zadecydowało o tym m.in. wykorzystanie najnowocześniejszego w owych czasach uzbrojenia i połączenie go z taktyką walki, jaką stosowali Burowie. Bezpośrednimi przyczynami wojny było odnalezienie w latach 60. i 70. XIX w. bogatych złóż diamentów i złota w południowej Afryce oraz zaostreżenie kursu polityki kolonialnej Wielkiej Brytanii w latach 90. XIX w.⁶

Burski system militarny charakteryzował się ruchliwością, operacyjną i preferowaniem defensywnego sposobu prowadzenia walk na szczeblu taktycznym⁷. Siły zbrojne obu republik burskich oparte były głównie na pospolitym ruszeniu dorosłych obywateli, systemie komand, grupujących ochotników z danego rejonu kraju. Komanda posiadały zróżnicowaną liczeb-

¹ M. M. Evans, *Encyclopedia of the Boer War 1899–1902*, Oxford 2000.

² T. Pakenham, *The Boer War*, London 1982.

³ I. Knight, *Colenso 1899. The Boer War in Natal*, London 1995.

⁴ M. Leśniewski, *Wojna Burska 1899–1902*, Warszawa 2001.

⁵ C. J. Barnard, *General Botha's own report on Battle of Colenso*, „Military History Journal” [dalej: MHJ], 1970, nr 7; i d e m, *General Botha at the Battle of Colenso 15 December 1899*, MHJ, 1970, nr 7.

⁶ Nie jest celem tego artykułu gruntowne przedstawienie genezy wojny burskiej. Zdaję sobie sprawę z faktu, iż jest to pewnego rodzaju uproszczenie relacji Imperium Brytyjskiego z republikami burskimi w drugiej połowie XIX w., jednak ze względu na ograniczone ramy artykułu oraz poruszaną w nim problematykę jestem zmuszony tak postąpić. O politycznej genezie *vide m.in.* J. B a l i c k i, *Historia Burów. Geneza państwa apartheidu*, Warszawa 1980; M. Leśniewski, *op. cit.*; R. M a t e r a, *Paulus Kruger. Biografia burskiego prezydenta*, Toruń 2004.

⁷ J. B l a c k, *A military History of Britain*, London 2006, s. 99.

ność, grupując w czasie II wojny burskiej od 60 do 3 tys. Burów⁸. Sporą słabością burskiego systemu militarnego był brak dyscypliny oraz profesjonalnego przeszkolenia wojskowego większości sił burskich.

Wydarzeniem wpływającym w bardzo dużym stopniu na obronność republik burskich w drugiej połowie lat 90. XIX w. był rajd Jamesona⁹. Była to nieudana próba przeprowadzenia zamachu stanu w Transwalu dokonana na przełomie 1895 i 1896 r., zorganizowana przez Brytyjską Kompanię Afryki Południowej (British South Africa Company). Przebieg rajdu Jamesona obnażył kryzys burskiego systemu militarnego wynikające ze zmian społecznych i gospodarczych, jakie zachodziły w republikach burskich pod koniec XIX w. W latach 1896–1899 rządy w Pretorii i Blumenfontein (stolica Oranii) położyły nacisk na rozwój jednostek regularnych oraz zakup nowoczesnej broni w Europie¹⁰. Jednostkami regularnymi, jakie rozwijano w republikach burskich były oddziały konnej policji oraz formacje artylerii.

Przyjmuje się, iż w momencie wybuchu wojny siły burskie liczyły od 45 do 60 tys. ludzi, z czego ok. 55–65% Burów podchodziło z Transwalu. Łączna liczba sił republikańskich w wojnie nie przekroczyła 87 tys. ludzi pod bronią. Przy czym w nowszej historiografii często zmniejsza się potencjał mobilizacyjny republik burskich do ok. 55 tys. ludzi. W 1899 r. w magazynach obu państw znajdowała się nowoczesna broń zakupiona w większości w Niemczech. W pierwszym okresie wojny dominującym modelem broni ręcznej występującym w komandach był karabin powtarzalny¹¹ systemu Mauzer wz. 1896 kal. 7 mm. Burowie posiadali także 30 ciężkich karabinów maszynowych systemu Maxim¹². W drugiej połowie lat 90. XIX w. znacznie unowocześnili i rozbudowali swoją artylerię. Zarówno w przypadku Transwalu jak i Oranii była to formacja w pełni zawodowa. Rekrutowano do niej przeważnie ochotników z Europy. Obie republiki burskie posiadały łącznie ok. 100 dział, w większości nowoczesnych konstrukcji niemieckich (Krupp) i francuskich (Creusot). Działania wojenne wykazały także dużą przydatność działek automatycznych Maxim-Nordenfeld pom-pom kal. 37 mm. Burowie nie grupowali armat w baterie artylerii, kładąc duży nacisk na samodzielność dowódców poszczególnych dział.

W momencie wybuchu wojny armia angielska liczyła 106 tys. żołnierzy w służbie czynnej, w większości stacjonujących w koloniach, oraz 78 tys. rezerwistów¹³. W południowej Afryce w październiku 1899 r. znajdowało się ok. 25 tys. żołnierzy angielskich. Z czego aż 14 tys. znajdowało się w Natalu¹⁴. Podstawowe uzbrojenie żołnierza piechoty brytyjskiej stanowił karabin powtarzalny Lee-Metford Mk. I kal. 303 (7,7 mm). Od 1892 r. armia brytyjska syste-

⁸ Największe komando pochodziło z Potcherfstrom, najmniej liczne z okolic Springs. W II wojnie burskiej walczyło 21 komand z Transwalu i 18 z Oranii. M. M. Evans, *The Boer War. South Africa 1899–1902*, Oxford 1999, s. 13; I. Knight, *The Boer Wars, 1898–1902*, London 1997, s. 8.

⁹ W polskiej historiografii wydarzenie to zostało także nazwane „najazdem Jamesona” (J. Balicki, *op. cit.*, s. 144) lub „ekspedycją Jamesona” (F. Bernas, *Na wzgórzach Transwalu*, Warszawa 1986, s. 125). Problematyka genezy i skutków rajdu Jamesona została osobno omówiona w artykule: M. Lesniowski, *Raid Jamesona. Geneza, znaczenie, skutki*, „Przegląd Historyczny”, 1999, z. 3, s. 305–326.

¹⁰ W latach 1896–1899 ok. 1/3 dochodów z budżetu Transwalu została przeznaczona na zakup nowoczesnego uzbrojenia w Europie. B. Nasson, *The South African War 1899–1902*, London 1999, s. 60.

¹¹ Broń powtarzalna – broń palna, w której kolejne przeładowanie (naboju) wykonuje strzelający. *Encyklopedia techniki wojskowej*, Warszawa 1987, s. 75.

¹² I. Knight, *The Boer Wars...*, s. 11; G. Fremont – Barnes, *The Boer War 1899–1902*, Oxford 2003, s. 28.

¹³ *Ibidem*, s. 14; G. Fremont – Barnes, *op. cit.*, s. 23–24.

¹⁴ H. E. Raugh, *The Victorians at War*, Santa Barbara–Denver–Oxford 2004, s. 50.

matycznie wprowadzała na uzbrojenie karabin powtarzalny Lee-Enfield Mk. I kal. 303¹⁵. Od tego samego roku w armii angielskiej używano prochu bezdymnego. Artyleria angielska była uzbrojona w armaty 12 i 15-funtowe, produkowane przez zakłady Krupp w pierwszej połowie lat 90. XIX w. W czasie II wojny burskiej na każdą brygadę przypadła również sekcja ciężkich karabinów maszynowych Maxim¹⁶. Taktyka angielska z tego okresu polegała głównie na prowadzeniu ostrzału artyleryjskiego na pozycje przeciwnika i przeprowadzenie uderzenia piechoty, często zakończonego atakiem na bagnety¹⁷. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, iż taktyka piechoty angielskiej w dobie bezpośrednio poprzedzającym konflikt w południowej Afryce nie nadążała za rozwojem techniki wojskowej w ostatnich dekadach XIX w. To właśnie w sposobie walki oraz w jakości dowodzenia trzeba upatrywać głównych przyczyn niepowodzeń Brytyjczyków w pierwszym okresie wojny.

W dniu 11 X 1899 r. Burowie wkroczyli na terytorium Natalu i Koloni Przylądkowej. Plan generała Pieta Julberta zakładał jednoczesny atak armii burskiej na trzech kierunkach. Największa część armii pod dowództwem generała Jouberta miała wkroczyć do Natalu wzdłuż linii kolejowej Johannesburg–Durban (Natal railway) i kierować się w stronę portu Durban. Drugie zgrupowanie sił burskich pod dowództwem Pieta Cronje miała wkroczyć do Koloni Przylądkowej operując wzdłuż linii kolejowej Pretoria–Blomfontein–Port Elizabeth (Central railway). Trzecia grupa miała opanować część linii kolejowej Kapsztad–Kimberley–Pisani (Western railway) prowadzącą do Kapsztadu.

Dnia 11 X oblężone zostało miasto Mafeking. Cztery dni później rozpoczęto oblężenie miasta Kimberley. W październiku głównym teatrem zmagania wojennych był Natal. Po stoczonej 20 X bitwie pod Talaną oraz 21 X pod Elandslaagt, siły Brytyjskie operujące w Natalu wycofały się w rejon Ladysmith. Burowie, mimo iż przegrali obie bitwy dzięki większej mobilności na szczeblu operacyjnym, zmusili Brytyjczyków do taktycznego odwrotu spod Dundee do Ladysmith. 29 i 30 X Burowie pokonali Brytyjczyków pod Ladysmith i Nicholson Nek. Dzięki temu 31 X Burowie mogli zamknąć okrążenie wokół Ladysmith. Anglicy nie bronili brodów na rzece Tugeli, Burowie mogli więc bez większych przeszkód ruszyć w głąb Natalu i Koloni Przylądkowej.

W początkowej fazie wojny, przez pierwsze półtora miesiąca, Burowie posiadali liczebną przewagę. Stosunek sił miał się stopniowo zmieniać na niekorzyść Burów ze względu na ciągłe transporty wojsk brytyjskich w rejon konfliktu.

W momencie wybuchu wojny w Anglii formowano korpus ekspedycyjny, który wzmocnić miał siły angielskie w południowej Afryce. Korpusem dowodził sir Redwers Buller, bohater wojny z Zulusami odznaczony Krzyżem Wiktorii¹⁸. General Buller w 1899 r. skończył 60 lat i ostatni raz dowodził wojskami na polu bitwy 14 lat wcześniej.

W listopadzie pierwsze jednostki korpusu dotarły do Koloni Przylądkowej. Większość oddziałów przetransportowano do Natalu i wyladowano w porcie Durban. Mimo że nie wszystkie jednostki korpusu ekspedycyjnego zostały przerzucone w rejon operacyjny, Anglicy postanowili przejąć inicjatywę i przejść do działań zaczepnych. Londyn oczekiwał szybkiego

¹⁵ W fazie partyzanckiej II wojny burskiej był to już podstawowy model broni używany przez żołnierzy angielskich.

¹⁶ W 1891 r. do służby w armii angielskiej wszedł ciężki karabin maszynowy Maxim. W jednostkach piechoty broń ta przewożona była przy pomocy muła lub konia i obsługiwana przez trzynastoosobową sekcję ckm. W jednostkach piechoty konnej ckm był transportowany na grzbietach dwóch koni, sekcja ckm w tych jednostkach liczyła wedle etatu 18 żołnierzy. M. Barthorp, *The British Army on campaign 1816–1902*, London 1988, s. 9.

¹⁷ *Ibidem*, s. 10; I. Knight, Colenso..., s. 21–24.

¹⁸ M. Barthorp, *Queen Victoria's Commanders*, Oxford 2000, s. 54.

wyzwolenia oblężonych miast, głównie Ladysmith. To właśnie czynnik polityczny determinował w największym stopniu działania generała Bullera.

W pierwszej połowie grudnia 1899 r. angielski korpus ekspedycyjny w Afryce Południowej liczył 38 tys. żołnierzy. Połowa żołnierzy, jakimi dysponował generał Buller była rezerwistami, a ok. 10 tys. służyło wcześniej w Indiach¹⁹. Celem Bullera było jak najszybsze przełamanie oblężenia Kimberley i Ladysmith oraz opanowanie węzłów kolejowych zajętych przez Burów. W tym celu generał podzielił swoje siły na trzy grupy. Główne siły dowodzone przez samego Bullera liczące 21 tys. żołnierzy miały przełamać oblężenie Ladysmith. Drugie zgrupowanie wojsk brytyjskich pod dowództwem Lorda Paula Methuena w sile 15 tys. miało za zadanie przełamać oblężenie Kimberley. Trzecie zgrupowanie wojsk angielskich w sile ok. 3 tys. pod dowództwem generała Wiliama Gatacr miało za zadanie opanowanie linii kolejowej na pograniczu Oranii i Koloni Przylądkowej.

Dnia 10 XII 1899 r. generał Gatacr został pobity przez siły burskie dowodzone przez generała J. H. Olivera pod Stormbergiem. 11 XII 1899 r. korpus lorda Methuena wpadł w zasadzkę zorganizowaną przez siły generała Cronje pod Magerfontein. Bitwa zakończyła się zwycięstwem sił burskich. Te dwie porażki miały decydujący wpływ na decyzje Bullera o ataku w rejonie Colenso²⁰. Jeszcze 12 XII 1899 r. Buller uznawał rejon Colenso za zbyt trudny do sforsowania i sposobił się do obejścia pozycji burskich przez część swoich sił, jednak wiadomości o porażkach Mathuena i Gatacr skłoniły go do zmiany planów²¹. Obawa przed spadkiem morale własnych wojsk skłoniła dowódcę sił brytyjskich do podjęcia dużego ryzyka atakowania nieprzyjaciela w rejonie dogodnym do obrony. Ryzyko zwiększał dodatkowo fakt posiadania przez Brytyjczyków jedynie szczątkowych informacji o siłach nieprzyjaciela.

13 XII 1899 r. główne siły Bullera dotarły do miasteczka Colenso leżącego w Natalu nad rzeką Tugelą, 16 km na południe od Ladysmith. Wzdłuż rzeki rozciągała się burska linia obrony tzw. linia Tugeli. Większość sił burskich zajmowała pozycje w okopach na zboczach wzgórz rozciągających się na północ od brzegu rzeki. Jedyne siły burskie, które okopały się na wzgórzu Hlangwane, znajdowały się po drugiej stronie Tugeli. Na południe od rzeki rozciągała się rozległa równina porośnięta trawą i krzewami. Walczące strony rozdzielała rzeka Tugela. W rejonie Colenso można było ją sforsować po mostach, znajdujących się na północ od Colenso oraz w trzech brodach, leżących na zachód od miasta (Robinson drif, Bridle drif i Pund drif).

Siłami burskimi dowodził generał Louis Botha. W grudniu 1899 r. Botha miał 37 lat i był najmłodszym dowódcą w siłach burskich na tak wysokim stanowisku. Botha objął dowództwo 30 XI 1899 r. po tym jak dotychczasowy dowódca, generał Joubert spadł z konia tydzień wcześniej i nie mógł dalej dowodzić.

Dane dotyczące liczebności sił burskich pod Colenso są dość rozbieżne. Liczba Burów wahała się w granicach od 4,5 do 8 tys. ludzi. Rozbieżność ta spowodowana jest głównie zróżnicowaniem, a co gorsza – zmiennym stanem osobowym poszczególnych komand. Jeżeli dodatkowo do sił burskich postanowimy wliczyć ludność czarnoskórą, tzw. *agterryers*²², pełniącą głównie funkcje pomocnicze, to powinniśmy zwiększyć liczbę sił burskich o ok. 20%²³. Co

¹⁹ I. Knight, *Colenso...*, s. 27.

²⁰ B. Nasson, *op. cit.*, s. 130.

²¹ T. Pakenhams, *op. cit.*, s. 215-216.

²² Czarna służba, która zgłaszała się na ochotnika do komand lub – co miało miejsce częściej – wstępowała w szeregi komanda wraz ze swoim panem. Michał Leśniewski nazywa *agterryers* pachółkami. M. Leśniewski, *Wojna Burska...*, s. 71. Jednak określenie „sługa”, czy nawet „giermek” wydaje mi się bardziej odpowiednie.

²³ N. Nkuna, *Black involvement in the Anglo-Boer War 1899–1902*, MHJ, 1999, nr 3-4.

do wielkości sił burskich możemy mieć jedynie pewność, iż siły brytyjskie posiadały ponad dwukrotną przewagę liczebną nad Burami. General Botha pod Colenso dysponował również 12 armatami.

Plan obrony Colenso miał polegać na utrzymaniu kontroli nad przeprawami na rzece i wzgórzu Hlangwane oraz wciągnięciu możliwie jak największej liczby żołnierzy angielskich w zasadzkę w rejonie przepraw. Burowie skupili obronę wokół centrum, czyli Colenso i brodów na Tugeli. Analizując rozmieszczenie sił burskich, można wydzielić cztery zgrupowania. Na wzgórzach Hlangwane, na północny wschód od Colenso okopały się komanda z Walkkestron i Standerton. W rejonie Colenso, na północ od miast, pozycje zajęły komanda z Hidellburga, Vryheid, Krygsdorfu, okopane na zboczu wzgórza na północny wschód od Colenso, wokół fortu Wylie²⁴ oraz oddziały transwalskiej konnej policji, znajdujące pozycje na wzgórzu Colenso Kop, górującego nad miastem, wraz z 4 działami i jednym działkiem Maxim-Nordenfeld. Najdalej na zachód znajdowały się komanda z Johannesburga i Middeburga, które miały bronić dostępu do brodu Robisona. Ważną rolę odgrywało zgrupowanie mające bronić brodu Punt drif i Bridel drif. Obu tych brodów broniły komanda z Zautpansbergu, Ermelo, Middeburgu i Swazilandu (w tym policja ze Swazilandu). Dodatkowo w tym rejonie znajdowały się dwa działa polowe²⁵ i jeden ckm Maxim. Część dział burskich znajdowała się na szczycie wzgórza Rooikop oraz nieopodal drogi prowadzącej z Colenso do Ladysmith, aby mogły skutecznie wspierać ogniem wszystkie zgrupowania burskie. Wedle relacji generała Bothy działa te nie wzięły jednak udziału w walce²⁶.

Siły generała Bullera rozbiły obóz ok. 700 m od drogi prowadzącej z Chieveley do Colenso, 6 km na południe od miasta. Buller w dniu bitwy dysponował 18 tys. żołnierzy. W historiografii można natknąć się również na informacje o 21 tys. żołnierzy angielskich, biorących udział w bitwie pod Colenso. Liczba ta wydaje się mało prawdopodobna ze względu na konieczność oddelegowania części sił do osłony linii komunikacyjnych w południowym Natalu. Siły generała Bullera składały się z 4 brygad piechoty, stworzonej *ad hoc* brygady kawalerii oraz 6 baterii dział polowych, liczących 30 dział polowych i 14 dział morskich²⁷, łącznie 44 dział.

Plan generała Bullera zakładał natarcie sił angielskich w trzech kierunkach. Piąta brygada piechoty generała Alana F. Harta, weterana walk w Egipcie i Sudanie, przy wsparciu ogniowym 63. i 64. baterii dział polowych, dowodzonych przez pułkownika L.W. Parsonsa, miała przekroczyć Tugelę w rejonie brodu Bridel i obejść pozycje burskie w rejonie Colenso. Druga brygada piechoty generała Hendrego Hildyarda, weterana walk w Egipcie z 1882 r., miała zdobyć Colenso i przeprawy znajdujące się w mieście. 14. i 66. bateria 2. brygadę wesprzeć w wykonaniu tego zadania miała dział polowych dowodzona przez pułkownika Charlesa Longa oraz sformowana *ad hoc* bateria dział morskich w składzie 6 dział 12-funtowych, dowodzona przez kapitana Ogiva. Kawaleria lorda Dundonald'a przy wsparciu 7. baterii dział polowych miała za zadanie osłaniać flankę wojsk atakujących Colenso i – jeżeli zaistniała by takowa możliwość – zająć wzgórze Hlangwane. 6. brygada fizylierów generała Geoffreya Bartona,

²⁴ Na samym szczycie wzgórza znajdował się umocniony posterunek wojsk brytyjskich zajęty przez Burów – fort Wylie.

²⁵ Wedle relacji generała Bothy były to działa systemu Creusot. C. J. B a r n a r d, *General Botha's own...*

²⁶ *Loc. cit.*

²⁷ Dwanaście 12-funtowych i dwa 4,7-calowe działa, wymontowane z angielskich statków wojennych zacumowanych w porcie w Durban. W przeciwieństwie do baterii dział polowych, baterie dział morskich były ciągnięte przez woly, a nie przez konie. Obsługiwane były przez marynarzy z HMS „Terrible”, HMS „Forte”, HMS „Philomet”. Poza baterią kapitana Ogiva działa morskie nie posiadały przydziału do poszczególnych baterii. D. D. H a l l, *The Naval Guns in Natal 1899–1902*, MHJ, 1978, nr 3; M. M. E v a n s, *Encyclopedia...*, s. 293–294.

weterana walk w Egipcie i Sudanie, miała wspierać siły lorda Dundonalda. 4. lekka brygada piechoty generała Nevilla Lyttleytona, weterana walk z Zulusami, stanowiła rezerwę sił angielskich. Buller umieścił swój sztab na wzniesieniu (tzw. Naval Gun Hill²⁸), gdzie znajdowała się bateria dział morskich²⁹, które mogły wspierać ogniem każdą z nacierających brygad wojsk angielskich.

W dniach 13 i 14 XII Anglicy przeprowadzili ostrzały artyleryjskie pozycji burskich na drugim brzegu rzeki, jednak nie poczyniły one większych strat po stronie nieprzyjaciela. Brytyjczycy nie poprzedzili ostrzału rekonesansem pozycji burskich. Więc artyleria angielska nie dysponowała danymi dotyczącymi pozycji wroga. Burowie od połowy listopada przygotowywali się do obrony linii Tugeli, rozbudowując i maskując pozycje obronne³⁰, co dodatkowo utrudniało Brytyjczykom zlokalizowanie pozycji Burów oraz oszacowanie zgromadzonych przez nich sił.

Mimo iż ostrzał artyleryjski z 13 XII nie poczynił dużych strat po stronie burskiej, wywołał ogromne zamieszanie w szeregach wojsk generała Bothy³¹. Przyczyną tego zamieszania był brak odpowiedniej dyscypliny w szeregach komand burskich. Jedynie jednostki regularne oraz do pewnego stopnia jednostki cudzoziemskie³² zasługiwały na to, by dowódcy burscy mogli w pełni na nich polegać. Już same pojawienie się 13 XII głównych sił brytyjskich znacznie obniżyło morale Burów. Ostrzał artyleryjski przeprowadzony wieczorem tego samego dnia na tyle pogorszył morale, iż część komand samowolnie opuściło swoje pozycje. Najwięcej problemów dowódcy sił burskich przysporzyli członkowie komand z Walkkerstron i Stabdrton. Opuścili oni samowolnie, kluczowe dla obrony Colenso, pozycje na wzgórzu Hlangwane³³. Dopiero 14 XII udało się ich skłonić do powrotu na opuszczone stanowiska, co miało miejsce w nocy z 14 na 15 XII.

Bitwa pod Colenso rozpoczęła się 15 XII o godzinie 5.30. Bitwę rozpoczęła kanonada brytyjskich dział okrętowych, ostrzeliwująca wzgórza na północ od rzeki Tugeli, głównie rejon fortu Wylie³⁴. O godzinie 6.00 z obozowiska wymaszerowała 2. brygada piechoty kierując się w stronę Colenso. 5. brygada piechoty ruszyła w rejon Bridel drif, a kawaleria lorda Dundonalda i 6. brygada fizylierów skierowała się na wzgórze Hlangwane. Brygada generała Harta prowadzona przez czarnoskórego przewodnika skierowała się nie do brodu Bridel drif, lecz w rejon zakola rzecznego na wschód od brodu. Żołnierze generała Harta poruszali się w zwartych kolumnach marszowych. Mimo meldunków o nawiązaniu kontaktu wzrokowego z wrogiem, generał Hart nie wydał rozkazu rozluźnienia formacji³⁵. Gdy Burowie otworzyli ogień, wystarczył tylko jeden pocisk artyleryjski, który trafił w jedną z kolumn piechoty, aby generał Hart utracił panowanie nad swoją brygadą. Mimo silnego ostrzału część żołnierzy 5. brygady próbowało dotrzeć do brzegu Tugeli. Niewielkiej części żołnierzy Harta ta sztuka nawet się udała. Jednak pozbawieni wsparcia musieli się wycofać. Około godziny 7.00 5. bry-

²⁸ Na taką nazwę tego wzgórza można natrafić w anglojęzycznych opracowaniach dotyczących tej bitwy.

²⁹ Były to działa morskie bez przydziału bojowego. U podnóża wzgórza ustawiono cztery działa 12-funtowe, podczas gdy na jego szczycie ustawiono dwa działa 4,7-calowe.

³⁰ M. Leśniewski, *Wojna...*, s. 95.

³¹ B. Nasson, *op. cit.*, s. 131.

³² W II wojnie burskiej brały udział po stronie republikańców formacje cudzoziemskie, liczące ok. 2-2,5 tys. ludzi. Pod Colenso generał Botha miał pod swoją komendą tzw. Brygadę Irlandzką liczącą 500 ludzi. M. M. Evans, *Encyclopedia...*, s. 123-124, 304.

³³ M. Leśniewski, *Wojna...*, s. 96.

³⁴ *A Handbook of the Boer War*, London 1911, s. 73.

³⁵ T. Pakenham, *op. cit.*, s. 226.

gada rozpoczęła odwrót na pozycje wyjściowe. Straty 5. brygady wyniosły ponad 500 żołnierzy.

Tabela: Struktura organizacyjna brytyjskich brygad piechoty biorących udział w bitwie pod Colenso³⁶.

5. brygada piechoty	2. brygada piechoty	6. brygada piechoty	4. brygada piechoty
• 1. bat. piechoty <i>Cannought Rangers</i> • 1. bat. królewskich fizylierów z Inniskin • 2. bat. królewskich fizylierów z Dublina • 1. bat. piechoty <i>Scotish Borders</i>	• 2. bat. piechoty <i>West Surrey</i> • 2. bat. piechoty <i>West Yorkshire</i> • 2. bat. piechoty <i>East Surrey</i> • 2. bat. piechoty <i>Devonshire</i>	• 1. bat. królewskich fizylierów walijskich • 2. bat. królewskich fizylierów irlandzkich • 2. bat. fizylierów szkockich • 2. bat. królewskich fizylierów	• 2. bat. piechoty <i>Scotish Rifles</i> • 1. bat. piechoty <i>Durchan Light Infantry</i> • 3. bat. piechoty <i>Kings Royal Corps</i> • 1. bat. piechoty z <i>Rifle Brigade</i>

Gdy generał Buller został poinformowany o sytuacji generała Harta rozkazał wesprzeć 5. brygadę przez 4. lekką brygadę. Jednak nim 4. brygada dotarła w rejon walk, żołnierze Harta zdążyła się już wycofać z rejonu zakola rzecznego.

W rejonie Colenso natarcie przebiegało bez większych przeszkód, do czasu aż 66. i 14. bateria dowodzona przez pułkownika Charlesa Longa wyprzedziła eskortującą ją piechotę z 2. brygady. Long ok. godziny 6.30 rozstawił swoje baterie na wschód od Colenso na przeciw fortu Wylie w odległości poniżej kilometra od stanowisk burskich. Wedle planu nakreślonego przez generała Bullera, baterie dowodzone przez pułkownika Longa miały nie zbliżać się na odległość mniejszą niż 2 tys. jardów do rzeki oraz pozostawać pod osłoną piechoty. Niesubordynacja Longa zaważyła nad dalszym przebiegu bitwy. Nim jeszcze baterie 66. i 14. oddały pierwszą salwę w kierunku Burów, znalazły się pod ostrzałem nieprzyjaciela. Po ok. 30 minutach angielscy artylerzyści opuścili stanowiska bojowe. W większości opracowań przyjmuje się pogląd, iż do opuszczenia dział zmusił artylerzystów huraganowy ogień z broni ręcznej. Jednak nie można się z tym zgodzić. Odległość, w jakiej rozstawione zostały działa 14. i 66. baterii polowej wynosiła ok. 1 000 jardów (912 m) od pozycji burskich i uniemożliwiała przeprowadzenie skutecznego ostrzału z broni ręcznej. Wydaje się więc wątpliwe, aby strzelcy burscy byli w stanie zmusić ogniem z broni ręcznej Brytyjczyków do opuszczenia zajmowanych pozycji. O wiele bardziej prawdopodobne wydaje się, że to skuteczny ostrzał artyleryjski zmusił Brytyjczyków do porzucenia dział. Naprzeciw brytyjskich baterii znajdowało się pięć armat burskich – trzy armaty polowe kal. 75 mm, jedno działko Maxim-Nordenfeld oraz jedna haubica kal. 120 mm. To zapewne ostrzał z tych dział przyczynił się w największym stopniu do opuszczenia stanowisk przez brytyjskich artylerzystów.

Gdy generał Buller został poinformowany o tym, co zdarzyło się z bateriami pułkownika Longa, rozkazał 6. brygadzie fizylierów generała Burтона skierować się natychmiast w rejon Colenso. Około godziny 7.00 w rejon miasta dotarła 2. brygada generała Hildyarda, w kilka minut później znalazła się tam 6. brygada. Na szczególną uwagę zasługuje również sposób, w jaki 2. brygada dostała się do Colenso. Hildyard rozkazał rozluźnić szyk oraz zezwolił swoim ludziom na wykorzystanie osłon terenowych dla osłony przed ostrzałem³⁷, dzięki czemu

³⁶ Na podstawie: I. Knight, *Colenso...*, s. 49; A. C. Doyle, *The Great Boer War*, London 1902, s. 64; M. M. Evans, *Encyclopedia...*, s. 293-294.

³⁷ *Ibidem*, s. 234.

poniósł minimalne straty, mimo że od ok. 800 m przed Colenso dowodzona przez niego brygada znajdowała się pod ostrzałem burskim³⁸. Zarazem jako jedyna 2. brygada osiągnęła pozycje wyjściowe do ataku na wzgórza położone na północ od miasta. Buller wraz ze swoim sztabem także przeniósł się w rejon Colenso, wszystko po to, aby próbować ewakuować 12 dział z 14. i 66. baterii polowej.

W tym samym czasie siły dowodzone przez lorda Dundonald zaległy pod ogniem Burów pod Hlangwane. Bez wsparcia piechoty z 6. brygady lord Dundonald posiadał zbyt mało ludzi, aby wywiązać się z powierzonych mu zadań. Po godzinie 7.00 kawaleria otrzymała rozkaz wycofania się na pozycje wyjściowe. Około godziny 7.00 generał Buller zarządził odwrót spod Colenso. W historiografii często określa się tę decyzję jako pochopną, wszak większość jednostek Bullera nie weszła nawet do walki. Jednak biorąc pod uwagę przebieg wypadków, niedobory w zaopatrzeniu, zwłaszcza niedostatek wody pitnej oraz brak odpowiedniej wiedzy o siłach nieprzyjaciela, nie można się dziwić Bullerowi, że próbował jak najszybciej oderwać swoje wojska od styczności z wrogiem.

Do południa Anglicy desperacko próbowali ewakuować działa z 14. i 66. baterii. Udało się uratować jedynie 2 z 12 dział porzuconych przez żołnierzy pułkownika Longa. Około godziny 15.00 wszystkie oddziały brytyjskie wróciły do obozu i rozpoczęły wymarsz do oddalonego o 11 km na południe od Colenso miasta Frere, aby uzupełnić zapasy wody. Ostatni akord starcia rozegrał się o godzinie 16.30, gdy część Burów przekroczyła rzekę w rejonie miasta, aby zdobyć działa porzucone przez Brytyjczyków.

Straty angielskie w bitwie pod Colenso wyniosły 143 zabitych, 755 rannych (w większości lekko) i 240 zaginionych³⁹. Straty burskie wyniosły natomiast tylko 40 zabitych i rannych⁴⁰.

Wbrew obiegu opinii często znajdującej odbicie w historiografii, bitwy pod Colenso nie można nazwać klęską, podobnie zresztą jak w wypadku pozostałych bitew tzw. „czarnego tygodnia”. Z militarnego punktu widzenia przegrane te odbiły się negatywnie bardziej na morale wojsk brytyjskich niż na ich rzeczywistej sprawności bojowej. Straty Brytyjczyków wynosiły w bitwie pod Colenso zaledwie 3% sił Bullera⁴¹. Morale wojsk brytyjskich mimo niepowodzeń zostało utrzymane na zadawalającym poziomie.

W wymiarze propagandowym natomiast „czarny tydzień” był dotkliwym ciosem dla Wielkiej Brytanii. Niepowodzenia armii brytyjskiej wstrząsnęły opinią publiczną w Anglii i były jedną z głównych przyczyn odwołania generała Bullera ze stanowiska głównodowodzącego siłami angielskimi w Południowej Afryce. Po bitwie pod Colenso Buller przesłał wiadomość do Ladysmith, w której uznał za zasadne poddanie miasta. Ta feralna wiadomość miała również duży wpływ na odwołanie generała Bullera ze stanowiska, co porażka pod Colenso⁴². 18 XII 1899 r. odebrano Redversowi Bullerowi dowodzenie nad całością sił brytyjskich w Południowej Afryce. Następcą Bullera został generał lord Frederick Roberts, który wcześniej dowodził siłami brytyjskimi w Afganistanie.

³⁸ E. D. Brooks, *The Kaiser's Army. The Politics of Military Technology in German During Machine Age 1871–1914*, Oxford–New York 2001, s. 86, 89.

³⁹ Dane na podstawie: T. Pakenham, *op. cit.*, s. 240. Oszacowanie strat Brytyjczyków w bitwie dokonane przez innych autorów jest bardzo zbliżone lub bazuje na danych przytoczonych przez Pakenhama.

⁴⁰ Częściowa lista strat burskich została zamieszczona w raporcie generała Bothy dotyczącym bitwy, sporządzonym 19 XII 1899 r. C. J. Bernard, *General Botha at...*

⁴¹ H. Whitehouse, *Battle in Africa 1879–1914*, Camberley 1987, s. 47; A. J. Echevarria, *Imaging future War*, London 2007, s. 30.

⁴² M. Leśniewski, *Wojna...*, s. 97.

O przebiegu kampanii w Natalu w 1899 r. zadecydowały głównie poszczególne błędy podwładnych Bullera. Plan przełamania obrony burskiej pod Colenso został zniweczony przez brawurę i lekkomyślność generała Harta i pułkownika Longa. Najbardziej rażącym błędem Bullera była rezygnacja ze zdobycia wzgórza Hlangwane, co mogło przechylić szalę zwycięstwa na stronę brytyjską, a na pewno poprawiłoby sytuację taktyczną wojsk brytyjskich⁴³.

W historiografii podnoszona jest kwestia zlekceważenia Burów przez generała Bullera⁴⁴. Wiemy, że dowódca brytyjski oceniał siły przeciwnika na kilkadziesiąt tysięcy ludzi⁴⁵, w depeszach przesyłanych do Londynu sugerował także, iż przeprawienie się przez Colenso będzie wiązać się z dużymi stratami⁴⁶. Dodatkowo Buller kurczowo trzymał się linii komunikacyjnych oraz zrezygnował z podzielenia swoich wojsk w Natalu. Pod Colenso Buller przez dwa dni ostrzeliwał pozycje burskie w nadziei na osłabienie przeciwnika przed atakiem. Czy można spodziewać się takiej ostrożności po człowieku, który rzekomo lekcewał przeciwnika? To wszystko sprawia, że teza o zlekceważeniu Burów wydaje się być wysoce wątpliwa. Paradoksalnie, gdyby Buller rzeczywiście zlekcewał przeciwnika i przystąpił do ataku jeszcze 13 XII 1899 r., odniósłby najprawdopodobniej sukces nad Burami, zdemoralizowanymi na skutek ostrzału artylerii.

Wygrana bitwa pod Colenso, jak i tzw. „czarny tydzień”, stworzyła nadzieje dla Pretorii i Blomfontein na zwycięskie wyjście z wojny. Zwycięstwo podniosło również prestiż republik burskich na arenie międzynarodowej, jednak nie dostarczyło Burom jakiś innych, wymiernych korzyści politycznych. Nie można także nie doceniać wpływu bitwy na znaczne podniesienie morale Burów.

„Czarny tydzień” dla Brytyjczyków był zimnym prysznicem. Uświadomił on zarówno dowódcom wojskowym, jak i politykom, że wojna w Południowej Afryce będzie bardzo kosztownym i długotrwałym przedsięwzięciem. Doświadczenia grudnia 1899 r. skłoniły Brytyjczyków nie tylko do zwiększenia liczby wojsk zaangażowanych w konflikt, lecz także do zmiany celów strategicznych oraz zwiększenia mobilności armii, czego efektem był sukces ofensywy marszałka Roberta z 1900 r.

Louis Botha po latach stwierdził, że „wypad” pułkownika Longa uchronił Anglików przed klęską w bitwie pod Colenso⁴⁷. Z całą pewnością postawa Longa miała decydujący wpływ na przebieg bitwy. Całe zamieszanie z 14. i 66. baterią dział polowych uniemożliwiło przeprowadzenie szturm na pozycje burskie pod Colenso. Kto jak kto, ale Botha, przed którym drzwi do kariery politycznej i wojskowej stanęły otworem, po sukcesie odniesionym pod Colenso powinien być wdzięczny za to pułkownikowi Longowi.

⁴³ *Ibidem*, s. 96.

⁴⁴ M. Leśniewski, *Wojna...*, s. 96.

⁴⁵ B. Nason, *op. cit.*, s. 131.

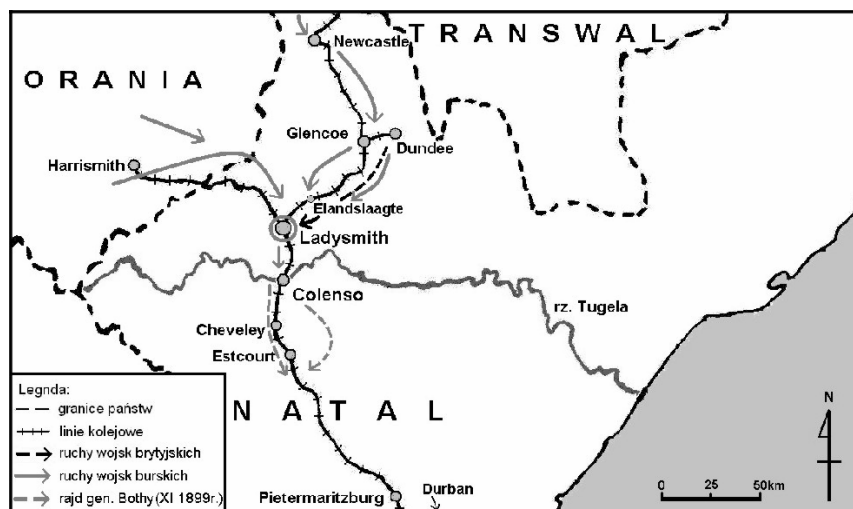
⁴⁶ T. Pakenham, *op. cit.*

⁴⁷ M. M. Evans, *Encyclopedia...*, s. 67; *idem*, *The Boer War...*, s. 55.

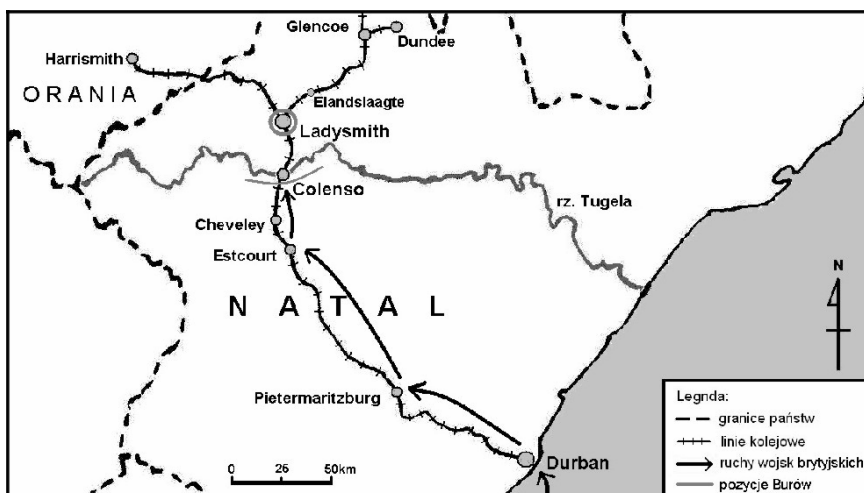
ANEKS

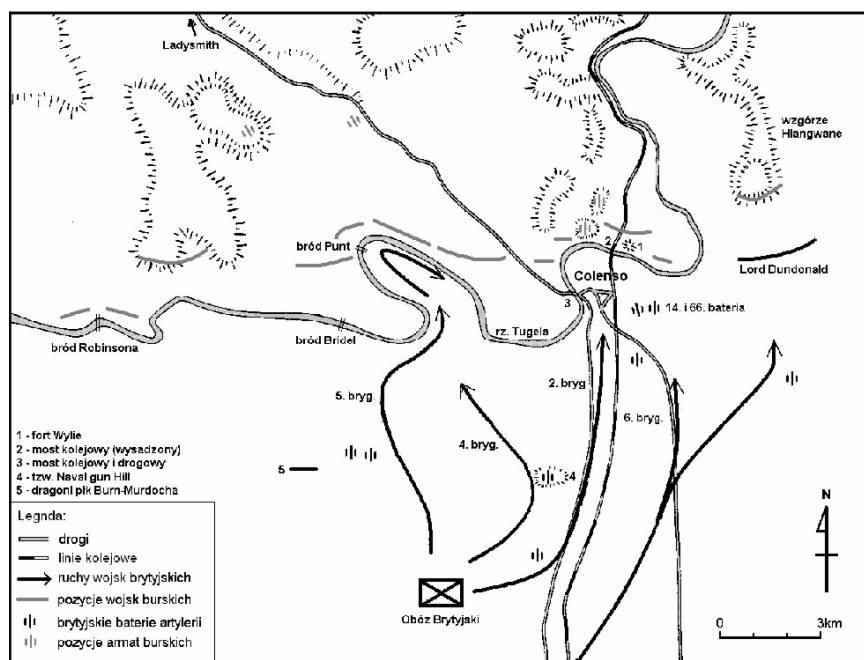
Mapa nr 1: Ofensywa Burów w Natalu i Koloni Przylądkowej (październik 1899 r.)

Mapa nr 2: Ofensywa Burów w Natalu (październik 1899 r.)

Mapa nr 3: Działania operacyjne sił Brytyjskich w Natalu (listopad – grudzień 1899 r.)

Mapa nr 4: Przebieg bitwy pod Colenso